

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İLHANLI VE MEMLÛK ETKİLEŞİMİNDE XIV. YÜZYIL ANADOLU TÜRK TEZHİP SANATI

XIVTH CENTURY TURKISH ILLUMINATION AND ITS INTERACTION WITH ILKHANIDS AND MAMLUKS

Zeynep DEMİRCAN AKSOY*

Öz

XIV. yüzyılda İran ve çevresinde İlhanlılar, Mısır- Suriye bölgesinde de Memlûklar askeri ve sanatsal alanlarda otorite olmayı başarmışlardır. Birbirinin rakibi olan bu devletler, Anadolu Beylikleri'yle çeşitli nedenlerle bağlantı içerisinde olmuşlardır. Siyasi veya ticaretle kurulan ilişkiler devletlerarasında etkileşimin yolunu açmıştır. Ayrıca dönemin sosyal yaşantısının önemli parçaları olan gezgin sanatçılar ile sanatsal değeri yüksek hediyeler de kültürel etkileşime katkı sağlamışlardır. Tezhip sanatındaki başarılarıyla döneme damgasını vuran İlhanlı ile Memlûklular arasındaki üslup benzerliklerinin başlıca sebebi bunlardır. Bu dönemde Anadolu tezhip sanatında da İlhanlı ve Memlûk etkileri net bir şekilde görülmektedir. Kur'an nüshaları başta olmak üzere, tasavvuf ve din konulu yazmaların tezhipleri, boyama tekniği ve desen kurgusu açısından bu etkileri belirgin bir şekilde yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkileşim, Anadolu, Tezhip, İlhanlı, Memlûk.

Abstract

In XIVth century, Ilkhanid in Persia and its around, Mamluk Sultanate in Egypt – Syria territories had been an authority in the fields of military and art. Being competitors these states were in connection with Anatolian Emirates pushed by different reasons. Relations established in politics and trade opened a way of bilateral interaction among states. In addition to this, wandering artists, important parts of social life in this period, and presents in great artistic value contributed considerably to cultural interaction. These are the main reasons of similarities in style in illumination art between Ilkhanid and Mamluk Sultanate that both successfully made their marks on the period. The influences of Ilkhanid and Mamluk Sultanate's on Anatolian illumination art can be clearly seen in this period. Taking into consideration the painting techniques and design installation, influence of these states are noticeably reflected to these exquisite illuminations, especially to original illuminated manuscripts of Koran, also in calligraphies about religion and Islamic mysticism.

Keywords: Interaction, Anatolia, Illumination, Ilkhanid, Mamluk.

Giriş

Cengiz Han'ın torunlarından olan Hülâgü (1256-1265) İran ve çevresinden sorumlu vali (İl-han) olarak atandıktan kısa bir süre sonra bağımsızlığını ilan ederek İlhanlı Devleti'ni (1256-1335) kurmuştur (Spuler, 1987: 59-143; Hoffmann, 2006: 335-345). Selâhaddin Eyyubi'nin (1174-1193) saltanat üyelerinin güvenliğini sağlamak üzere köle ve esirlerden oluşturduğu "memlûk" adlı birlikteki Kıpçakların güçlenerek Eyyubi hanedanını devirmesi ve Memlûk Devleti'ni (1250-1516) kurmaları da aynı döneme denk gelmektedir (Yıldız, 1980: 80; Koprman, 1989: 1-15). Selçukluların yıkılma sürecine girdiği bu yıllarda, Türkmen beyleri bağımsızlıklarını ilan ederek Anadolu'da Beylikler dönemini başlatmışlardır.

* Dr., Sanat Tarihçisi.

Tezhip Tasarımları Açısından Sanatsal Etkileşim

XIII. yüzyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan İlhanlılar ve Memlûklar kısa sürede güçlenerek gerek askeri gerekse sanatta söz sahibi olmayı başarmışlardır. İran ve çevresinin Büyük Selçuklu ve Abbasilerin yarattığı tarihi şehirlerden meydana gelmesi ve bu şehirlerde devlet kadrolarında görev alabilecek eğitilmiş zümrenin varlığı İlhanlıların kültür ve sanat alanlarında elde ettikleri başarının temelini oluşturmaktadır (Erdem, 2000: 8-9,14,18-19).

İlhanlıların kültürel açıdan en parlak dönemi Gazan Han (1295-1304) döneminde yaşanmıştır. Gazan Han tahta çıkışının üçüncü yılında “*Şenb-i Gâzân*” adıyla anılan türbe, cami, medrese, hanikah, darü’s-siyade, rasathane, darüşşifa, hamam, kütüphane, beytül-kânun ile görevlilerin kalması için konutlardan oluşan yapılar topluluğunu inşa ettirmiştir. Günümüze sadece harabeleri ulaşmış olan “*Şenb-i Gâzân*”ın vakfiyesinde, dönemin ünlü bilginlerinin burada görev yaptığına ve her yıl yüz mushafın satın alındığına dair bilgiler yer almaktadır (Özgüdenli, 2002: 253-266; Burüşekî, 2008: 149-150). Gazan Han ve Olcayto Hüdabende (1304-1316) dönemlerinde vezirlik yapmış olan ünlü tarihçi Reşidüddîn Fazlullah Hemedanî (ö.1318) Tebriz’de “*Reb’i Reşîdî*” veya “*Şehristân-ı Reşîdî*” olarak anılan büyük bir mahalle kurarak İlhanlıların kültür ve sanat ortamına büyük katkı sağlamıştır (Jahn, 1980: 65-68; Blair, 1984: 67-90; Erdem, 2000: 26-27; Erdem, 2003: 58-59; Özgüdenli, 2003: 105-126).

Olcayto Hüdabende de (1304-1316) “*Şenb-i Gâzân*’a benzer şekilde bir ticaret ve kültür merkezi olarak “*Sultaniye*” şehrini kurmuştur. İlhanlıların bilim, sanat ve ticaret merkezleri olan “*Şenb-i Gâzân*”, “*Reb’i Reşîdî*” ve “*Sultaniye*”deki tüm birimler Reşidüddîn tarafından idare edilmiştir. Kitaplara büyük ilgi gösteren Reşidüddîn, “*Reb’i Reşîdî*”de kendi türbesinin iki yanına kurduğu kütüphaneye edebiyat, tıp, tarih ve din gibi çeşitli konulardan ve farklı bölgelerden topladığı altmış bin eseri vakfetmiştir. Bu eserler içerisinde Yakut el-Mustasimî, Ahmed bin Sühreverdî, İbn Mukallid ve Telâ gibi önemli hattatlar tarafından istinsah edilmiş olan bin Kur’an nüshası ayrı bir öneme sahiptir. *Reb’i Reşîdî*’nin bu önemli kütüphanesi, Reşidüddîn’in ve oğlu Gıyaseddin’in (ö.1336) ölümlerinden sonra yağmalanmıştır (Burüşekî, 2008: 149-151,164-166).

Tüm bu bilim ve sanat merkezlerindeki yoğun üretim faaliyetleri İlhanlıların kitap sanatlarında büyük bir ivme kazanmasını sağlamıştır. İlhanlıların kitap sanatlarında elde ettikleri yüksek seviyeye, sanata ve bilime önem veren yönetici sınıf sayesinde Memlûklar da ulaşmışlardır. Birbirine yakın bölgelere yayılmış olan bu devletlerin sanatsal alanda etkileşim içinde oldukları gözlenmektedir. Savaş, barış, ittifak gibi siyasal olayların yanı sıra ticaretle sağlanan ekonomik ilişkiler kültürel etkileşime yol açan en önemli unsurlardır. Söz gelimi Memlûkların askeri başarıları politik, sosyal ve kültürel açıdan pek çok bölgeyi etkileyen sonuçlara yol açmıştır. Özellikle 1291 yılında Akka Kalesi’nin fethedilmesiyle bölgedeki Haçlı nüfusuna son verilmiş ve Akdeniz ticaret yolunun batıya kayması sağlanmıştır. Bu dönemde yeni kurulan Batı Anadolu Beylikleri, Memlûk ve Batılı tüccarlarla ticaret yaparak gelişme imkânına sahip olmuşlardı (Erdem, 2003: 63). Anadolu’nun pek çok bölgesinde Memlûk üslubundan izler taşıyan yapıların, bu siyasi ve ticari ilişkiler neticesinde inşa edilmiş olması mümkündür¹. Diğer taraftan bir sanat hamisinin desteğine ihtiyaç duyan ve öncelikle güçlü bir otoriteyi tercih eden gezgin sanatçılar da devletlerarasındaki kültürel etkileşimin başkahramanlarıdır. Kimi zaman bir ülkeden diğerine gönderilen sanatsal değeri yüksek hediyelerin de kültürel etkileşime yol açtığı gözlenmektedir.

Askeri başarılarını sanatla perçinlemiş olan Memlûklar ile İlhanlıların tarihsel süreç içerisinde geçirmiş oldukları tüm sosyal ve siyasal değişimler, Beylikler döneminin kültür ve sanat ortamını dolaylı veya doğrudan etkilemiştir. Bu etkileşimin en net örneklerini dönemin tezhip sanatında görmek mümkündür. XIV. yüzyıl Anadolu tezhip sanatı açısından, Selçuklu dönemine göre çok daha verimli bir dönemdir. Bu dönemde Kur’an-ı Kerim nüshaları ve tasavvuf konulu eserler başta olmak üzere, din, tarih ve fizik konularında tezhipli yazmalar

¹ Anadolu’da Memlûk etkileri taşıyan mimari eserlerle ilgili bkz. Tanman, 2000: 82-90; Doğan, 2006: 131-149.

hazırlanmıştır. Tasavvuf konulu eserlerin ön plana çıkmasının ana nedeni, Mevlevilerden oluşan yeni bir hami grubunun oluşmasıdır. Mevlânâ'nın görüşlerini benimseyen tarikat mensubu varlıklı kişiler, Mevlânâ, Sultan Veled ve Şems-i Tebrizî'nin kaleme aldığı eserlerin tezhipli nüshalarını hazırlatarak dönemin kitap sanatlarına büyük katkı sağlamışlardır. Mevlânâ ve Sultan Veled'in eserlerinin XIV. yüzyılda büyük boyutlu olarak hazırlanmış olan tezhipli kopyalarında (KMM 1113, KMM 74, Öst. Nat.cod.mixt 1594), Prof.Dr. Zeren Tanındı'nın da tespit ettiği gibi Mevlânâ'nın Mesnevi'nin temize çekilmiş ilk nüshasını (KMM 51) tezhiplayen Muhlis bin Abdullah el-Hindi'nin belirlediği programa bağlı kalmıştır (Tanındı, 1990: 17-22, Tanındı, 2000: 513-516, Tanındı, 2001: 141-150, Tanındı, 2004: 865-891, Çağman-Tanındı, 2005: 504-545, Tanındı, 2007: 163-177, Tanındı, 2009: 247) (Foto. 1-2).

Receb 677/1278 tarihli Mevlânâ'nın bu ilk tezhipli Mesnevi nüshası (KMM 51) daha sonra da istinsah edilecek olan Mevlevi yazmalarının bezemelerine prototip oluşturmasının yanı sıra kültürel etkileşiminin somut bir örneğini de oluşturmaktadır. Eserin 159b-161a ve 208b-210a yapraklarındaki levha tezhipler, İlhanlıların ünlü hattatı Yakup el-Mustasimî tarafından 681/1282 ve 685/1286 tarihlerinde istinsah edilen Kur'an-ı Kerim nüshalarının (Khalili Col. Qur.29- TİEM 507)² zahriye tezhipleriyle ana şema açısından benzerlikleri dikkat çekicidir (Foto. 3-4). Birbirini kesen geometrik yüzeylerden oluşan bu tasarımların daha erken örneğini ise İbn al Bevvab tarafından 391/1000 tarihinde Bağdat'ta istinsah edilip tezhiplenen Kur'an-ı Kerim nüshasının (DCBL Is 1431) 8b-9a ile 248b-285b yapraklarında görmek mümkündür (Wright, 2009:124-133) (Foto. 5). XI. yüzyılın başından itibaren kullanılmış olan bu tasarımın, XIV. yüzyılın ortasında Anadolu'da adı bilinmeyen bir müzehhip tarafından Sultan Veled'in *Mesnevi*'sinde (KMM 74)³ yeniden yorumlanması ayrıca önemli bir husustur (Foto. 6).

İlhanlılar, 1302-1311 yılları arasında Bağdat, Tebriz, Sultaniye, Musul ve Hamedan'da çok sayıda tezhipli el yazmaları hazırlamışlardır. Bunların içerisinde büyük boyutlu olarak hazırlanan Kur'an cüzleri, cilt ve tezhip sanatı açısından yüksek seviyenin ürünleridir. Dönemin ünlü hattatı Ahmed bin Sühreverdi ile müzehhip Muhammed bin Aybak bin Abdullah bu eserlerin hazırlanmasında ön plana çıkan sanatçılardır (James, 1988: 76-131; Ertuğ, 1993: 28-29; Tanındı, 2009: 249-250; Tanındı, 2010: 97). Titiz ve ince işçiliğe sahip olan cüzlerin bir metreye yaklaşan boyutları, mimaride de anıtsallığı ve yoğun bezemeyi ilke edinen İlhanlı ruhuyla örtüşmektedir.

Sultan Olcayto'nun Sultaniye'deki türbesi için Ahmed bin Sühreverdi tarafından XIV. yüzyılın başlarında istinsah edilen ve Aybak bin Abdullah tarafından tezhiplenen Kur'an cüzünün (TSMK EH 245) çift sayfa olarak tasarlanmış zahriye tezhibi, iç içe geçmiş kare ve elips biçimdeki paftalarla çok parçalı bir görünüme sahiptir (Karatay, 1962: 57; James, 1988: 92-98) (Foto. 7). Hasan bin Osman el-Mevlevî tarafından Emir Satı el-Mevlevî için 773/1372 yılında istinsah edilen Mevlânâ'nın *Mesnevi*'nin de (KMM 1113)⁴ iç içe karelerden oluşan zahriye tezhibi, İlhanlı müzehhibi Muhammed bin Aybak bin Abdullah'ın üslubuna benzemektedir (Foto. 8).

Sultan Olcayto için 710/1310 yılında Musul'da hazırlatılan Kur'an cüzünün (TİEM 541) zahriye tezhibi üçer sıra halinde dizilmiş tam ve yarım dilimli madalyonlardan oluşmaktadır (David James,1988: 100-103,106; Ertuğ, 1993: 6,28-29; Anonim 2010: 97) (Foto. 9). Memlûk sarayında çalışan Anadolu kökenli müzehhip İbrahim el-Amidî, 770/1369 yılında Sultan Şaban'ın (1363-1376) annesinin medresesi için hazırladığı Kur'an-ı Kerim'de (KMK 9) dilimli madalyonlarla oluşturulan bu tasarımı, kartuşlar ve enli bordürlerle zenginleştirmiştir (Atıl, 1981: 38-39; James, 1988: 204-205) (Foto. 10). Karamanoğlu beylerinden Halil bin Mahmud (ö. 1340) için İsmail bin Yusuf tarafından 714/1314 yılında istinsah edilmiş olan Kur'an-ı Kerim'i

² Geniş bilgi için bkz. James, 1992: 60-63; Ertuğ, 1993: 10; Anonim, 2002: 84-85; Anonim, 2010: 222-229.

³ Geniş bilgi için bkz. Algaç, 2000: 90; Tanındı, 2001: 148; Çağman-Tanındı, 2005: 508; Tanındı, 2007: 166; Tanındı, 2009: 247; Aksoy, 2010: 306-318,456-457.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Algaç, 2000: 84-89; Tanındı, 2001:147-148; Çağman- Tanındı, 2005: 508; Anonim, 2005:136-137; Tanındı, 2007: 165-166; Tanındı, 2009: 247; Aksoy, 2010: 184-208

(KMM 12-1)⁵ tezhiplayen Yakub bin Gazi el-Konevî de eserin zahriye tezhibinde bütün ve yarım madalyonlar kullanmıştır (Foto. 11). 784/1382 yılında Anadolu'da hazırlanmış olan Mevlânâ'nın *Mesnevisi*'nin (KMM 53)⁶ zahriye tezhibindeki benzer tasarım da kültürlerarası etkileşimin diğer bir örneğidir (Foto. 12).

Abdullah bin Muhammed el-Hamedanî tarafından 713/1313 yılında hazırlanan ve Sultan Olcayto tarafından Memlûk emiri Ebu Said Seyfeddin Baktimur'un türbesine vakfedilen Kur'an cüzleri (KMK 72) İlhanlı tezhibinin en zarif örneklerine sahiptir. Cüzlerin sure başı ve çerçeve tezhiplerinde kullanılan çiçek dizileri, XIV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da ve Memlûk sarayında hazırlanmış eserlerde de tekrarlanmıştır (James, 1988: 111-116; Tanındı, 2009: 250) (Foto. 13). Sefer 765 /Aralık 1363 yılında Anadolu'da istinsah edilmiş Kur'an-ı Kerim (TİEM 446)⁷ ile Emir Satı el-Mevlevî için 773/1372 yılında istinsah edilen *Mesnevi*'nin (KMM 1113) zahriye tezhibinde, müstensih Ahmed bin Muhammed'in 781/1379 yılında istinsah ettiği *Mesnevi*'nin (NDİPK 36)⁸ birinci bölümündeki dibace sayfalarında, İlhanlı müzehhibi Abdullah bin Muhammed el-Hamedanî'nin çiçek ve yapraklardan oluşturduğu çiçekli bordürlerin benzerleri görülmektedir (Foto. 14-8-15). Memlûk sanatçıları da bu dönemde çiçekli bordür kullanmaya başlamış, XIV. yüzyılın sonlarına doğru İbrahim el-Amidî, boyutları 75 cm ile 105 cm arasında değişen Kur'an-ı Kerim nüshalarında (KMK 9-15) bu bordürün en gelişmiş örneklerini meydana getirmiştir (James, 1988: 197-214) (Foto. 16).

Günümüze ulaşmış olan çok sayıdaki nitelikli el yazmasından, Memlûk tezhip sanatının XIV. yüzyıl boyunca büyük bir gelişim içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sandal adıyla tanınan Ebu Bekir başta olmak üzere Muhammed bin Mubadir, Aydoğdu bin Abdullah el-Bedri, Ali bin Muhammed el-Ressam, Ahmed bin Kemal bin Yahya el-Ensari ve İbrahim Amidî Memlûk sarayında çalışmış önemli sanatçılardır (James, 1988: 40-75,197-214; Tanındı, 2009: 251). Bazen tek, bazen de ikili veya üçlü gruplar halinde çalışan bu sanatçılar, İlhanlı tezhiplerinden de etkiler taşıyan, pek çok esere imza atarak XIV. yüzyıl Memlûk tezhip üslubunu yaratmışlardır.

Kısa bir süre Memlûk tahtına oturan Rukneddin Baybars Çeşnigar (1309-1310) için 704/1304 yılında yedi cilt olarak istinsah edilen Kur'an-ı Kerim (BL Add. 22406-13), Sandal olarak tanınan Ebu Bekir, Muhammed bin Mübadir ve Aydoğdu bin Abdullah el-Bedri tarafından tezhiplenmiştir. Yazmanın ilk cildinde Muhammed bin Mübadir, üç ve beşinci ciltlerde Sandal, son ciltte de Aydoğdu bin Abdullah'ın imzası bulunmaktadır (Atıl, 1981: 23; James, 1988: 39-40). Çift sayfa olarak tasarlanmış eserin levha tezhipleri, çok kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyon ile enli bordürden oluşmaktadır. Bordürü oluşturan rumilerin zemini kırmızı veya maviyle ince ince taranmış, çoğu yerlerde zemin boyanmadan kâğıdın doğal rengiyle bırakılmıştır. Altın renkli rumilerin içleri de münhani tekniğiyle boyanarak daha hacimli bir görünüm elde edilmiştir (Foto. 17). Aynı yıllarda Sandal tarafından tezhiplen başka bir Kur'an nüshasında da (DCBL 1479) benzer bir tasarım kullanılmıştır (David James, 1988: 48) (Foto 18).

Sultan Nasır bin Muhammed (1310-1340) için 713/1313 yılında Şazi bin Muhammed tarafından istinsah edilen eserin (TİEM 450) tezhiplerini yapan Sandal'ın öğrencisi Aydoğdu bin Abdullah el Bedri ile yardımcısı Ali bin Muhammed el-Ressam levha tezhiplerde çok kollu yıldızlardan gelişen şema kullanmışlardır (James, 1988: 65-69; Ertuğ, 1993:6-7, 34-35; Déroche- Von Gladiss, 1999: 115; Anonim, 2002 176-179; Zeren Tanındı, 2010: 98, 256-257) (Foto. 19). Olcayto Han tarafından Seyfeddin Baktimur'un türbesine yollanan Abdullah bin Muhammed el-Hamedanî'nin tezhipteki Kur'an cüzlerinde de (KMK 72) bu şemanın daha yalın biçimleri görülmektedir (James, 1988: 112-126; Lings, 2004: 70-71) (Foto. 20). Memlûk

⁵ Geniş bilgi için bkz. James, 1988: 176; Tanındı, 1991: 42-44; Algaç, 2000: 65-83; Tanındı, 2004: 871; Tanındı, 2009: 248; Aksoy, 2010: 101-116

⁶ Geniş bilgi için bkz. Algaç, 2000: 135-138; Çağman-Tanındı, 2005: 508; Tanındı, 2007: 173; Tanındı, 2009: 247-248; Aksoy, 2010: 236-244.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Tanındı, 2009: 248; Aksoy, 2010: 150-157

⁸ Geniş bilgi için bkz. Aksoy, 2010: 230-244

tezhibinde daha çok Sandal'a atfedilen bu üslup, XIV. yüzyılın ikinci yarısında da uygulanmıştır. Sandal'ın öğrencisi Ahmed bin Kemal bin Yahya el-Ensari al-Mutatabbib, 734/1334 yılında istinsah edip tezhiplendiği Kur'an-ı Kerim'de (KMK 81) (Atıl, 1981: 34-35) çok kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyonun üst ve alt kısmına kartuşlar yerleştirerek bu üsluba yeni bir yorum katmıştır (Foto. 21).

Memlûk tezhip sanatında uzun süre etkili olan bu üslubu Anadolu'da görmek mümkündür. Ramazan 711/1312 yılında istinsah edilen ve adı bilinmeyen bir müzehhip tarafından tezhiplenmiş olan Kur'an-ı Kerim'in (MİHK 9424)⁹ 1b-2 ve 250b-251a yapraklarındaki levha tezhipler, çok kollu yıldızdan gelişen geometrik bezeme ve rumi-palmetten oluşan enli bordürlerle Sandal'ın üslubunu net bir şekilde yansıtmaktadır (Foto. 22-23). Muhammed bin Muhammed bin İbrahim bin el Mudumî tarafından 14 Sefer 727/5 Ocak 1327 yılında büyük bir ihtimalle Birgi Ulucamii (1312) için istinsah edilen Kur'an-ı Kerim'in (AVGM 281)¹⁰ on kollu yıldızdan gelişen geometrik kompozisyon ile enli bordürden oluşan zahriye tezhibinde Sandal'ın üslubunu görmek mümkündür (Foto. 24).

Şiraz'da 732/1331 yılında istinsah edilmiş olan İncü dönemine ait Firdevsi Şahnâmesi'nin (TSKM H.1479) 1a yaprağında yer alan levha tezhibin merkezinde iç içe geçmiş dairelerden oluşan bir tasarım görülmektedir (Titley, 1983: 230) (Foto. 25). Benzer tasarımlar Anadolu ve Memlûk yazmalarında da kullanılmıştır. Hz. Muhammed'in şeceresini içeren 767/1365 tarihli eserin (TSKM EH.1171) muhtemelen İbrahim Amidî tarafından tezhiplenmiş olan 6a yaprağında, dairelerin kesişiminden oluşan bir kompozisyon görülmektedir (Tanındı, 2009: 251-152). XIV. yüzyılın sonlarında Memlûklar tarafından hazırlanmış 75.5x50.5 cm ölçüsündeki Kur'an-ı Kerim'in (TIEM 445) zahriye tezhibi iç içe geçmiş daireler, yazı alanı olarak değerlendirilen dilimli kartuşlar ve bunların etrafını saran bordürlerden oluşmaktadır (Anonim, 2010: 258-259) (Foto. 26). Müzehhibi bilinmeyen bu eserin tezhip tasarımı, daha yalın olarak Anadolu'da da kullanılmıştır. Özellikle Muhammed bin Hasan tarafından Cemaziyelevvel 761/ Mart 1360 yılında istinsah edilen *eş-Şîfa bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafa* (TNPK-DV 562)¹¹ adlı, İslam dini ve hadis ilmi konulu eserin zahriye tezhibi bu tasarıma çok benzemektedir (Foto. 27). Ayrıca Muhammed bin Abdülvehab tarafından 9 Rebiyülevvel 768 /13 Kasım 1366 yılında istinsah edilmiş olan *Tefsîrul-Kurânîl-Kerîm*'in (MİHK 119)¹² zahriye tezhibinde kesişen daireler yerini dilimli madalyona bırakmış olmasına karşın, genel hatlarıyla aynı üslup özellikleri sergilemektedir (Foto. 28).

Sonuç

XIV. yüzyılı İslam kitap sanatları açısından oldukça verimli bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. İlhanlı sarayında İslamiyeti kalıcı hale getiren Gazan Han'ın kültür ve sanat alanlarında başlattığı çalışmaların Olcayto Hüdabende tarafından sürdürülmesi ve Vezir Reşîdüddîn de yürütülen faaliyetlerin başında bulunması, İlhanlıların kitap sanatlarında elde ettikleri başarının temel nedenidir. Askeri ve ticari alandaki başarılarını kültür ve sanat alanına taşıyan Memlûklar da, kitap sanatlarının en güzel örneklerini İslam sanatına kazandırmışlardır. Siyasal açıdan birbiriyle sürekli mücadele içinde olan bu iki devletin, sanatsal etkileşim açısından son derece esnek oldukları, farklı bölgelerde hazırlanmış benzer özelliklere sahip eserlerden anlaşılmaktadır. İlhanlı ve Memlûklar, bu dönemde kitap sanatlarında ekol olmayı başarmış olmalarına karşın, merkezi idareden yoksun kalan Anadolu'da kitap sanatları daha çok varlıklı Mevlevi sanat hamilerinin katkılarıyla belli düzeye ulaşmıştır. XIII. yüzyıla nazaran daha kaliteli olan, desen ve boyama tekniği açısından da İlhanlı ve Memlûk sanatından etkiler taşıyan bu dönemin tezhibini, çok daha ileri seviyeye taşınacak olan Osmanlı sanatı için bir hazırlık aşaması olarak değerlendirmek mümkündür.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, 2007: 131-134; Aksoy, 2000: 91-100.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Bayram, 1996: 115-132; Aksoy, 2010: 143-149.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Aksoy, 2010: 392-399.

¹² Geniş bilgi için bkz. Aksoy, 2010: 400-404.

Müze ve kütüphanelerle ilgili kısaltmalar

AVGM	Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü
BL	British Library
BTİEM	Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi
DCBL	Dublin Chester Beatty Library
Khalili Col.	Nasser David Khalili Koleksiyonu
KMK	Kahire Milli Kütüphane
KMM	Konya Mevlânâ Müzesi
MİHK	Manisa İl Halk Kütüphanesi
NDİPK	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi
Öst. Nat.	Österreichische Nationalbibliothek
TİEM	İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi
TNPK- DV	Tire Necip Paşa Kütüphanesi- Diğer Vakıf
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı

KAYNAKÇA

- AKSOY, Demircan Zeynep (2010). *XVI. Yüzyıl Anadolu Türk Tezhip Sanatı Tasarımları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOY, Demircan Zeynep. "XIV. Yüzyılda Aydınoglu Beyliği Hamiliğinde Hazırlanmış Olması Muhtemel İki Kur'an-ı Kerim'in Tezhip Tasarımları", *Ankara Üniversitesi- Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü- V. Uluslararası Genç Sanat Tarihçiler Sempozyumu 2011 (20-22 Nisan 2011 Ankara)*, baskıda.
- ALGAÇ, Şeyda (2000). *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Dönemi Tezhip Sanatı (XIII- XV. Yüzyıllar)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ANONİM, (2002), *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, İstanbul.
- ANONİM (2005), *Turks, A Journey of a Thousand Years 600-1600*, (Haz. D. Roxburgh), London.
- ANONİM (2010), *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, (Ed. Müjde Unustası), İstanbul: Antik A.Ş Yayınları.
- ATIL, Esin (1981). *Renaissance of Islam: Art of the Mamluks An Exhibition at the Museum of Natural History*, Washington.
- BAYRAM, Sadi (1996). "Birgi Ulu Camii İçin 1327 Tarihinde Yazılan Kur'an-ı Kerim Tezyinatı ve Özellikleri", *V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)*, Konya, s.115-132.
- BLAIR, Sheila S. (1984). "İlkhanid Architecture and Society: An Analysis of the Endowment Dedd of the Rab'-i Rashîdî", *Iran*, Vol. 22, British Institute of Persian Studies, pp. 67-90.
- BURÜŞEKİ, Muhammed Mehdi-i (2008). "Şenb-i Gâzân", (Çev. Mehmet Kanar), *Doğu Araştırmaları, Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S.1, s.149-170.
- ÇAĞMAN, Filiz - TANINDI, Zeren (2005). "Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfiler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.504-545.
- DÉROCHE, François - VON GLADISS, Almut (1999). *Buchkunst zur Ehre Allahs, Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*, Berlin.
- DOĞAN, Şaman Nermin (2006). "Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları-Memluk Sanatı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, s.131-149.
- ERDEM, İlhan (2000). "Olcayto Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XX, S.31, s.1-35.
- ERDEM, İlhan (2003). "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S.33, s.49-67.
- ERTUĞ, Ahmet (1993). *In Pursuit of Excellence, Works of Art From The Museum of Turkish and Islamic Arts*, İstanbul.
- HOFFMANN, Birgitt (2006). "İlhanlılar: Moğolların Fethinden İlhanlılar Döneminin Sonuna Kadar İran Tarihi ve Kültürü (1220-1335)", *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, (Ed. Samih Rifat), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi 7 Aralık 2006- 8 Nisan 2007, s.335-345.
- JAHN, Karl (1980). "Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Çev. İsmail Aka), C.13, S.24, s.50-77.
- JAMES, David (1988). *Qur'âns of the Mamlûks*, London: Alexandria Press.
- JAMES, David (1992). *The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, The Master Scribes, Qur'ans of the 10th to 14th Centuries AD*, Newyork: Azimuth Edition and Oxford University Press.
- KARATAY, Fehmi Ethem (1962). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, C.I, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar (1989). *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- LINGS, Martin (2004). *Splendours of Qur'an Calligraphy& Illumination*, Vaduz Thesaurus Islamicus Foundation.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2002). "XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gâzân (Gâzâniyye)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, S.37, s. 253-289.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2003). "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Etnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002, Bildiriler*, C.1, İstanbul, s.105-126.
- ÖZTÜRK, Osman (2007). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Kur'an-ı Kerim'lerdeki Tezhib Örnekleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SPULER, Bertold (1987). *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TANINDI, Zeren (1990). "1278 Tarihli En Eski Mesnevi'nin Tezhipleri", *İş Bankası Kültür Sanat*, S.8, s.17-22.

- TANINDI, Zeren (1991), "Konya Mevlâna Müzesi'nde 677 ve 665 Yıllık Kur'an'lar Karamanlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", *Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi*, S.12, s.42-44.
- TANINDI, Zeren (2000). "Seçkin Bir Mevlevî'nin Tezhipli Kitapları", *M. Uğur Derman 65 Yaş Armağanı*, (Haz. I. C. Schick), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, s.513-536.
- TANINDI, Zeren (2001). "Anadolu Selçuklu Sanatında Tezhip: Müzehhip Muhlis b. Abdullah El-Hindî ve Halefleri", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Yıldız Demiriz'e Armağanı*, (Haz. M. Baha Tanman, Uşun Tükel), İstanbul: Simurg Yayınları, s.141-150.
- TANINDI, Zeren (2004). "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı*, C. 2, (Haz. Halil İnalcık- Günsel Renda), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.865-891.
- TANINDI, Zeren (2007). "Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin ve Sultan Veled'in Konya Mevlâna Müzesindeki Eserlerinin Tezhipli İlk Örnekleri", *Mevlâna Ocağı*, (Ed. Mehmed Bayyigit), Konya: Kombassan Vakfı Yayınları, s.163-177.
- TANINDI, Zeren (2009). "Başlangıcından Osmanlı'ya Tezhip Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, (Ed. Ali Rıza Özcan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.243-281.
- TANINDI, Zeren (2010). "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, (Ed. Müjde Unustası), İstanbul: Antik A.Ş. Yayınları, s.90-119.
- TANMAN, M. Baha (2000). "Erken Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras 25-27 Kasım 1999 İTÜ"*, (Ed. Nur Akın, Afife Batur, Selçuk Batur), İstanbul: YEM Yayınları, s.82-90.
- TITLEY, Norah M. (1983). *Persian Miniature Painting and Its Influence on the Art of Turkey and India The British Library Collections*, London: Published by the British Library, s.230.
- WRIGHT, Elaine (2009). *Islam Faith-Art-Culture Manuscripts of the Chester Beatty Library*, London: Scala Publishers.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1980). *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

EKLER

Foto. 1- Mesnevi / y.159b dördüncü bölüm- fasıl başı tezhibi, 677/1278 tarihli, KMM 51

Foto. 2- Mesnevi / y.208b beşinci bölüm- fasıl başı tezhibi, 677/1278 tarihli, KMM 51

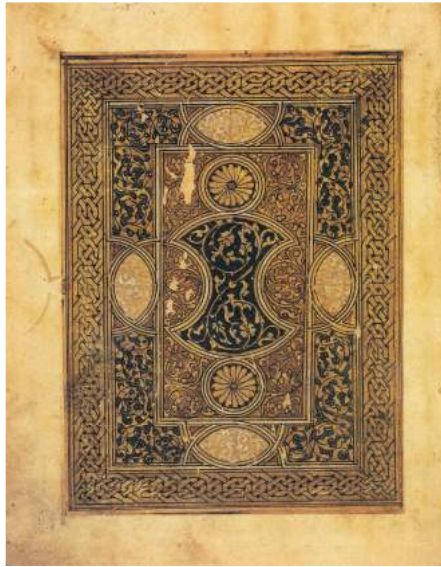

Foto. 3- Yakut el-Mustasımî'nin istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim cüzünün y.1a'daki zahriye tezhibi, 681/1282 tarihli, İlhanlı, Khalili Col. Qur.29 (D. James'den)

Foto. 4- Yakut el-Mustasımî'nin istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim'in y.2b'deki zahriye tezhibi, 685/1286 tarihli, İlhanlı, TIEM 507 (A. Ertuğ'dan)

Foto. 5- Kur'an-ı Kerim / y.9a zahriye tezhibi, 391/1000 tarihli, DCBL Is 1431 (E. Wright'dan)

Foto. 6- Mesnevi / y.114b levha tezhip, 732/1332 tarihli, KMM 74

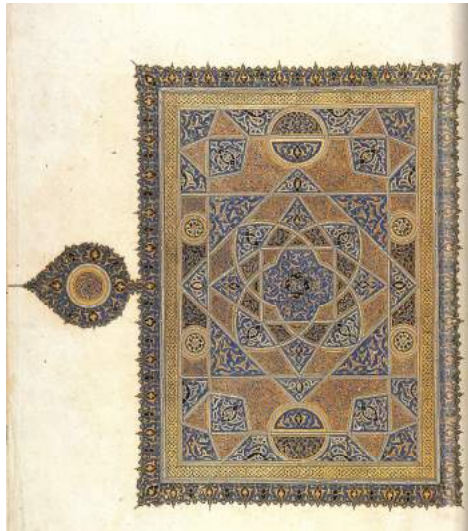

Foto. 7- Kur'an-ı Kerim'in 20. cüzü / y.2a zahriye tezhibi, 707/1307 tarihli, İlhanlı, TSMK EH 245 (D. James'den)

Foto. 8- Mesnevi / y.2b-3a zahriye tezhibi, 773/1372 tarihli, Anadolu, KMM 1113

Foto. 9- Kur'an-ı Kerim'in 21. cüzü / y.2a zahriye tezhibi, 710/1310 tarihli, İlhanlı, TİEM 541 (A. Ertuğ'dan)

Foto. 10- Kur'an-ı Kerim'in birinci cildi / y.2a zahriye tezhibi, 770/1369 tarihli, Memlûk KMK 9 (D. James'den)

Foto. 11- Kur'an-ı Kerim / y.1b zahriye tezhibi, 714/1314 tarihli, Anadolu, KMM 12-1

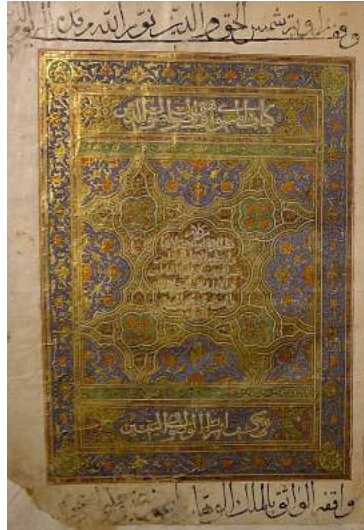

Foto. 12- Mesnevi / y.1b zahriye tezhibi, 784/1382 tarihli, Anadolu, KMM 53

Foto. 13- Kur'an-ı Kerim'in 15. Cüzü / y.1b zahriye tezhibi, 713/1313 tarihli, İlhanlı, KMK 72 (D. James'den)

Foto. 14- Kur'an-ı Kerim / y.1b zahriye tezhibi, 765/1363 tarihli, Anadolu, TİEM 446

Foto. 15- Mesnevi / y.1b birinci bölümün dibace sayfası tezhibi, 781/1379 tarihli, Anadolu, NDİPK 36

Foto. 16- Kur'an-ı Kerim'in ikinci cildi / y.2a zahriye tezhibi, 771/1369 tarihli, Memlûk, KMK 9 (E. Atıl'dan)

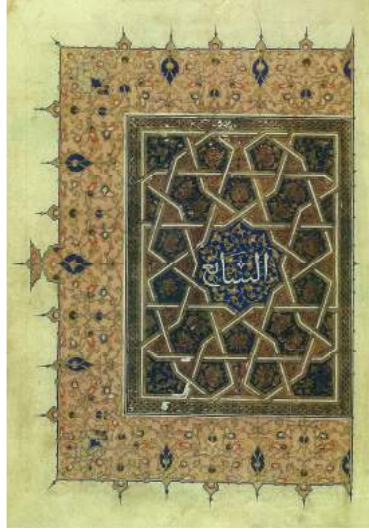

Foto. 17- Kur'an-ı Kerim'in yedinci cildi / y.2a zahriye tezhibi, 704/1304 tarihli Memlûk, BL Add. 22406-13 (D. James'den)

Foto. 18- Kur'an-ı Kerim / y.1a zahriye tezhibi, XIV. yüzyıl başı, Memlûk, DCBL 1479 (D. James'den)

Foto. 19- Kur'an-ı Kerim / y.302b levha tezhip, 713/1313 tarihli, Memlûk, TİEM 450 (A. Ertuğ'dan)

Foto. 20- Kur'an-ı Kerim'in 21. cüzü / y.1b zahriye tezhibi, 713/1313 tarihli, İlhanlı, KMK 72 (M. Lings'den)

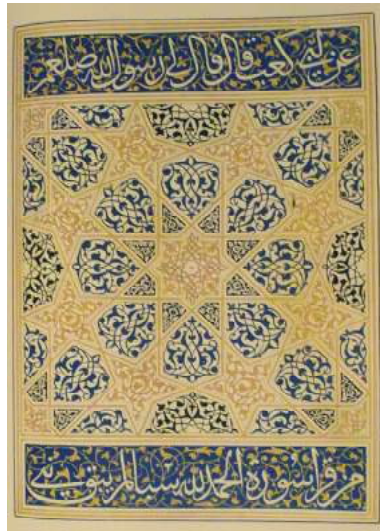

Foto. 21- Kur'an-ı Kerim / y. 377b levha tezhip, 734/1334 tarihli, Memlûk, KMK 81 (E. Atıl'dan)

Foto. 22- Kur'an-ı Kerim / y.1b zahriye tezhibi, 711/1312 tarihli, Anadolu, MİHK 9424

Foto. 23- Kur'an-ı Kerim / y.250b levha tezhip, 711/1312 tarihli, Anadolu, MİHK 9424

Foto. 24- Kur'an-ı Kerim / y.1b zahriye tezhibi, 727/1327 tarihli, Anadolu, AVGM 281

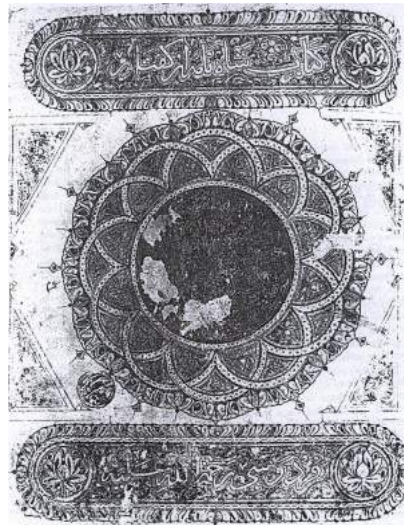

Foto. 25- Firdevsi Şahnâmesi / y.1a zahriye tezhibi, 732/1331 tarihli, İncü dönemi, TSKM H.1479 (N. Titley'den)

Foto. 26- Kur'an-ı Kerim / y.1b zahriye tezhibi, XIV. yüzyıl sonu Memlûk, TİEM 445 (Anonim, 2010)

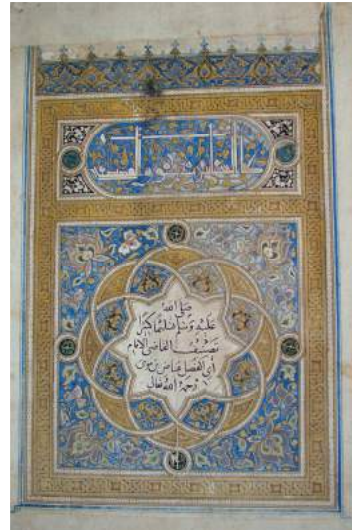

Foto. 27- eş-Şifa bi-Ta'rifi Hukuki'l-Mustafa / y.2a zahriye tezhibi, 761/1360 tarihli, Anadolu (TNPK-DV 562)

Foto. 28- Tefsîrul-Kurânîl-Kerim / y.1a zahriye tezhibi, 768/1366 tarihli, Anadolu, MİHK 119